

УДК 94(477)

Михайло Ревуцький

ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ З ПОЛЬЩІ У ПОВОЄННІЙ УКРАЇНІ (НА МАТЕРІАЛАХ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛ.)

У статті досліджується проблема культурно-психологічної адаптації переселенців з Польщі в Україну в повоєнний період. Розглянуто умови та особливості переселення українців з Польщі. Матеріальний та культурно психологічний стан переселенців. Вимоги до переселенців з боку влади. Вплив нових перемін на характер та перебіг адаптаційного періоду для переселенців.

Ключові слова: депортація, переселення, проблеми переселенців, культурно-психологічна адаптація, лемки.

Дослідження вказаної теми має цілу низку особливостей різного характеру. Зокрема, проблеми із якими стикалися переселенці, особливо духовного плану, не розглядалися широко в науковій літературі і дослідженнях з цілого ряду ідеологічних і політичних причин. У більшості випадків не все, що відбувалося в процесі культурно-психологічної адаптації переселенців піддається фіксації в особистих записах чи щоденниках та відображено в офіційних документах. Особливо з огляду на те, що переселення, як вказувалося в офіційних документах, було примусовим, а правом громадян. Про це йдеться в указі президії Верховної Ради СРСР від 22 червня і 14 липня 1944 р. і договорі підписаному урядом СРСР і Тимчасовим урядом Національної єдності Польської республіки 6 липня 1945 р. «Про право на вихід з радянського громадянства осіб польської і єврейської національностей, що проживають в СРСР і про евакуацію їх в Польщу і про право на вихід з польського громадянства осіб російської, української, білоруської, русинської і литовської національностей, що проживають на території Польщі і про евакуацію їх в СРСР» [7, арк.7] Як бачимо в офіційних документах йдеться про евакуацію як право громадян. Переселенців називають офіційно репатріантами [7, арк. 5] Насправді події були досить далекими від офіційних заяв.

Переселенці рідко наважувалися робити власні записи з огляду на репресивні дії влади, а офіційні документи також не до кінця можна вважати об'єктивними, тому, що писалися доповідні записки, звіти, донесення партійними керівниками різних рангів з врахуванням бажаної картини ситуації та ідеологічних установок. Стосується це передусім культурно-психологічних проблем переселенців, які рідко бралися до уваги і не розглядалися як проблема процесу переселення.

Певним джерелом інформації є мемуари і спогади переселенців, але вони характеризуються зрозумілим суб'єктивізмом у відображенні дійсності. З'являється недостовірність та відбувається спотворення подій, викликані плином часу і пережитою психічною травмою.

Проблеми культурно-психологічної адаптації переселенців існують в більшій чи меншій мірі у випадках будь-якого переселення чи переміщення осіб, сімей чи цілих родин. Особливо гостро і болісно це сприймається тоді, коли таке переселення не є добровільним а вимушеним чи насильницьким.

З огляду на це, актуальним для пом'якшення маргінальності ситуації для людей є навіть офіційні терміни для визначення характеру явища переселення. З одного боку, це дає можливість за статусом постраждалої сторони отримати певну компенсацію, з іншого – згладжує психологічну напруженість.

В умовах насильницького переселення матеріальна компенсація не знімала проблеми, а призводила до ще більшого напруження. Це стосувалося побутових ситуацій, коли матеріальні цінності чи майно втрачалися через крадіжки, що не підпадало під компенсацію; у випадку, коли переселенці вважали, що отримали меншу компенсацію ніж оцінювалося втрачене майно; коли комусь з сусідів виплачувалася, хоча й на незначну суму, більша компенсація це також викликало обурення як несправедливість. Були моменти свідомо неправдивої інформації, коли агітатори урочисто обіцяли переселенцям, що за кожне засіяне поле пшениці їм дадуть на новому місці аналогічне поле пшениці. Поле з пшеницею їм давали, але без землі. Через недостатню поінформованість про те, що в радянській Україні селяни тільки працівники на полі, а не власники землі, люди почувалися обманутими. Деколи їх піднімали на сміх за натяки про те, що саме їм належать гектари обробленого поля, як обіцяно агітаторами, і в що вони щиро вірили [1]. Можна зрозуміти їх розпач і моральні страждання упродовж багатьох років.

Примусовий переїзд чи переселення завдає в більшості випадків важкої психічної травми і позначається на довгі роки не тільки на самих переселенцях, але також і на наступних поколіннях переселенців.

Що до категорії населення, яке з різних причин змушене залишити постійне місце проживання, то в літературі вживаються різні терміни: переміщений контингент, переселення, обмін населенням, трансфер, примусова міграція, але найбільш адекватним можна вважати термін депортація, який і дає належну оцінку ситуації. «Депортація» – примусове переселення осіб за межі держави або в іншу місцевість» [2].

У дослідницькому аспекті термін важливий з огляду на те, що відображає суть події і дає можливість спрогнозувати також проблеми культурно-психологічного характеру. В «Енциклопедії Українознавства» вказується, що: «За договором про обмін населенням все, або майже все польське населення покинуло Західну Україну і перейшло в Польщу. І навпаки, українська людність із західних окраїн, які були влучені до Польщі, в числі близько 700 тисяч душ, вивезено на схід або захід» [3, с.156].

Згідно із матеріалами Державного архіву Тернопільської обл., в телеграмі обласного керівництва від 19 червня 1946 р. про виконання «Постанови ЦК КП(б) України і Ради народних комісарів по господарському забезпеченню і роботі серед українського населення, що прибуло з Польщі» вказується про евакуацію з області 226867 поляків і прибуття в область 37697 сімей або 156981 українців [4, арк. 73].

Дослідники констатують, що в умовах боротьби за власні національні інтереси як українці, так і поляки, не змогли протистояти імперській машині з депортації народів, навіть в окремих період, об'єднаними зусиллями. Завданням переселення українського населення з території Польщі було «вибити» ґрунт боротьби загонів УПА, черговий раз спровокувати ворожнечу українців і поляків.

Виходячи з того, як проводилася підготовка і саме переселення, опираючись на документи і спогади учасників подій або їх близьких чи рідних, можна виділити певні етапи переселення та обставини за яких проходила культурно-психологічна адаптація переселенців.

Перший етап 1944 р. був найменш чисельним. Українці прибували із господарським реманентом і худобою. Їм надавалося необхідне житло за кількістю членів родини. Так, у 20-х числах листопада 1944 р. на станцію Потутори прибуло 94 родини переселенців (разом 381 людина), які привезли із собою 51 коня, 123 корови, домашню птицю, значну кількість картоплі і муки [5 арк. 40]. Первинна основа для адаптації (матеріальна) була більш-менш задовільною. Правда, перша хвиля переселенців за рівнем заможності життя в Польщі були не із перших, в основному це були бідніші родини, і втрати для них не були такими відчутними [5 арк. 40].

Автору довелося у кінці 70-х рр. ХХ ст. спілкуватися на одній із садиб села Супранівка Підволочиського району Тернопільської обл. із переселенцем, який показував старі жорна і вже не потрібний примітивний старий плуг, які він привіз свого часу з Польщі під час переселення. І не зважаючи на те, що в господарстві жорна і плуг вже давно не використовувалися, вони для нього були як спомин про минуле, коли він обробляв власне поле, і, розповідаючи про це, літній чоловік не міг стримати емоцій, той старий господарський реманент був для нього невидимою ниткою, що стільки років тримала його із минулим життям до переселення. Очевидно, що емоційна травма залишилася незагоєною.

Друга хвиля 1945–1946 рр. була значно чисельнішою. Їхали вже ті люди, які намагалися врятувати себе і своїх близьких, ті, що втрачали значні землі та майно, люди заможні і забезпечені. Але варто зазначити, що незалежно від умов життя і економічно-соціального рівня спостерігалось абсолютне небажання українців переселятися із території Польщі до України. Про це свідчать непоодинокі факти втечі від переселення у ліси, офіційні звернення українців із заявами про щире лояльність до польського уряду, прийняття українцями римо-католицької віри тощо. Зрозуміло, що майже в усіх конкретних випадках переселенці психологічно були запрограмовані до сильного стресового стану і напруження. Як тепер кажуть – потребували психічної реабілітації, на яку практично не зважали і не брали до уваги як проблему.

Не сприяли виїзду також: пропагандистська діяльність УПА; несвідомий страх втрати малої батьківщини (своя мала сторона, де могили пращурів): невідомість перед життям у колгоспах і в цілому в Україні. Але вирішальну роль в небажанні переселятися відіграла власність на землю, реманент, майно і худобу, несуттєвою якою вона була – великою чи зовсім незначною. Але для консервативного по своїй суті сільського жителя власність була здобута роками важкої праці і зусиль як його особисто, так і попередніх поколінь. Тому небажання добровільно позбутися нажитого домінувало і було визначальним в процесі культурно-психологічної адаптації на новому місці, крізь призму такого небажання сприймалося все що відбувалося та випало на їх долю.

Варто зазначити, що в окремих випадках заохочувані чинники щодо переселення досягали мети хоча в загальному були малоефективними. Це, передусім, політична агітація за переїзд з боку радянських військових з обіцянками компенсації втраченого, звільнення новоприбулих від обов'язкових сільськогосподарських поставок тощо. Певний вплив мали заклики до переселення з боку авторитетних осіб у громаді, священнослужителів. Незначну роль відігравали і політико-

патріотичні мотиви. Деякі переселенці, які свідомо вибрали такі аргументи більш конструктивно і раціонально сприйняли переселення як можливість нової самореалізації, тому їх культурно психологічна адаптація не була такою проблемною, вони часто ставали адміністраторами в господарствах на новому місці, активно співпрацювали з владою.

Вкрай негативне значення мало використання з 1945 р. польської регулярної армії і репресивних дій до небажаючих переселятися. Відомий тернопільський скульптор, живописець і різьбяр Іван Мердак, уродженець лемківського села Райське Ліського повіту, згадував, що після посівної у травні 1946 р. село оточили польські війська і за годину село вже було без людей, а більше сотні будинків спалені. Добиралися переселенці до сіл Борщівського району цілий тиждень. Агресивність влади через знищення, спалення сіл остаточно сформували і закріпили для цих людей стереотип жертви та своєї тяжкої участі, маргінальності і психологічного комплексу меншовартості, образи громадян на державу, що постраждали від її дій незаслужено [7 арк. 10]. З таким важким психологічним багажем новоприбулі дуже складно і проблематично входили у нове для них життя, хоча вже знаходилися, здавалось би, серед своїх за національно-етнічною приналежністю. Але звичка, як кажуть, друга натура, і руйнація старих звичок болісно позначилася на характері переселенців.

Суттєвим аспектом було те, що загострювало проблему адаптаційного періоду це виробничий характер переселенців. Основна категорія переселенців, як уже зазначалося, це було переважно сільське населення. Згідно із архівними документами, в область прибуло індивідуальних землевласників, які мали наділи землі в Польщі в середньому до 5 га більше 32 тис. сімей, а робітників лише 474 сім'ї і службовців тільки 393 родини [4 арк. 86]. Жителі сільської місцевості, як відомо, були людьми консервативними, менш мобільними, не занадто схильними до якогось ризику, їм складно змінити свої вподобання і головні життєві цінності. В нових умовах швидко культурно-психологічна єдність з місцевим населенням ставала малоперспективною і проблематичною. Переселенці інстинктивно намагалися бути разом, що в багатьох випадках не було складно, оскільки переселяли на місця виселених поляків цілими селами.

Конкретний приклад – переселення польських сіл Балутянка та Вілька Краківського воєводства у село Гутисько на Бережанщині в травні 1945 р. Всього на 1 липня 1945 р. в Бережанський район прибуло 112 вагонів з переселенцями чисельністю 1696 осіб (381 родина) [7, арк. 5]. У 1939 р. етнічно Гутисько було польським селом, у якому проживало 570 поляків і 10 українців [6 с. 9]. У 1945 р. поляки були виселені і на їх місце, оскільки залишилося багато порожніх будинків, прибули українці. На час вивезення поляків у Гутиську проживало лише шість українських родин (всього 16 осіб) [6 с. 22]. Так «польське» село Гутисько стало українським, лемківським і в ньому поселилося 293 новоприбулих мешканців [6, с. 13]. Родичі, близькі, друзі, односельці, проживаючи разом, вбачали у цьому основний чинник впевненості і захищеності. Це в свою чергу ще більше їх відособлювало і не сприяло розширенню контактів із місцевим населенням. На підставі спогадів учасників переселення вони підтримували в основному родинні зв'язки, зводили до мінімуму контакти із місцевими жителями, не допускали шлюби і товаришування.

Суттєвим в процесі культурно-психологічної адаптації переселенців був економічний чинник. З переселенням в область більш ніж 32 тис. сімей які займалися сільськогосподарським виробництвом, до колгоспів вступило тільки 315 родин [4, арк. 73]. Згідно із даними архівних документів, переселенці на 1 серпня 1946 р. отримали в області 32201 житловий будинок (в телеграмі секретарю ЦК КП(б)У обласний комітет партії просив не направляти більше в Тернопільську обл. переселенців через повну відсутність житла, через що окремі родини мешкають по дві в будинках) [4, арк. 63]. Наприклад, їм тільки в Бережанському районі виділено 2 тис. га землі [4, с. 73]. Господарства переселенців звільнялися від обов'язкових поставок зерна, овочів, картоплі і продуктів тваринництва. На Тернопільщині на 1 жовтня 1945 р. видано переселенцям кредитів на суму 5,7 млн крб. [7, с. 8]. Це, в свою чергу, викликало негативну реакцію місцевого населення. Родини переселенців були переважно багатодітними, (6–10 дітей в сім'ї), щоб вижити діти рано, років із 12, починали працювати, допомагаючи в господарстві. Один із переселенців згадував, що в селі Гутисько їм надали два гектари землі і батьки вели одноосібне господарство. Після утворення колгоспу в 1949 р. землю забрали, залишивши невелику частку [6, с. 84–85]. У Польщі, в гірських умовах, маловрожайна земля змушувала лемків займатися, крім рільництва та відгодівлі худоби, різноманітними промислами, зокрема, художнім різьбленням по дереву. Переїхавши на Тернопільщину, вони продовжили тут свої традиції, продаючи вироби із дерева, а це давало їм певну перевагу економічних статків у порівнянні з місцевим населенням, що також сприймалося неоднозначно.

Загострення відносин із місцевим населенням посилювалося через будь-яку соціальну активність переселенців, зокрема залучення їх на керівні посади в органи державної влади. Так, головами земельних товариств стало 103 особи, головами і секретарями сілрад – 104 особи,

завідувачами відділами районних рад – 26 осіб, агітатори і сільський актив нараховував 1350 осіб [4, арк. 73] Така активність переселенців в тодішніх умовах певного бойкоту влади з боку місцевого населення викликала певне незрозуміння і неприйняття.

Чинниками, що ускладнювали стосунки, були і об'єктивні культурні відмінності: хоча і незначний мовний діалект; традиційний одяг бойків, русинів, лемків; своєрідність поведінки і звичаїв. Лемківське населення відзначалося вмінням весело проводити свята, своєю пісенністю та відкритістю, що в свою чергу сприймалося як незвичність і галасливість, часто викликало незрозуміння місцевих жителів.

Для місцевого населення крім елементарної настороженості до новоприбулих, чи не найважливішою психологічною проблемою стало те, що виїхали сусіди (поляки), з якими вже існували налагоджені стосунки, а часто і родинні зв'язки, а на їх місце приїхали зовсім чужі люди і розпоряджаються їх житлом, майном, землею тих, хто був раніше добрим сусідом чи близьким, з ким вжилися і співпрацювали. Малолітній переселенець І. Мердак згадував своє навчання в селі Королівка Борщівського району, куди на садиби, де жили поляки розподілили 16 родин лемків. У 1947 р., як він згадував, що до школи не ходив і причин було декілька: голод 1947 р. і неприязнь з боку місцевих жителів – могли кинути каміння в спину. Спогади про ці переживання і події залишилися для нього незагоєною раною. І такі приклади непоодинокі.

Не сприяли адаптації переселенців прорахунки і формалізм до своїх обов'язків чиновників. Часто новоприбулі перебували тижнями і місяцями без житла, під відкритим небом, через неорганізованість місцевої влади, через відсутність харчів змушені були ходити селами, просячи про допомогу [6, с.13, 87]. Спостерігалися випадки невміння чи не бажання адміністрації вести роз'яснювальну роботу, що призводило до конфліктів. Деколи священнослужителі намагалися залагоджувати протиріччя і конфлікти, які були в юрисдикції місцевої влади.

Таким чином, проблема культурно-психологічної адаптації переселенців важко піддається раціональному осмисленню, це складна і важкопрогнозована сфера людських взаємин. Духовність людей, ментальність народу більш тяжіють до підсвідомих аспектів, формуються упродовж життя, вкорінюючись майже назавжди. Тому, бажано, щоб наші спільні проблеми минулого, з відвертою і справедливою їх оцінкою, стали застереженням від нових непорозуміннь, стали основою мислення загальнолюдськими гуманістичними категоріями в масштабах єдиного європейського дому з орієнтацією на перспективу і краще майбутнє двох незалежних держав – Польщі і України.

Список використаних джерел

1. Трагедия, обросшая мифами. Массовая депортация украинцев из Польши в 40–50-х годах. URL. <http://day.kyiv.ua/ru/article/istoriya-i-ya/tragediya-obrosshaya-mifami>. (дата звернення: 01.02.2018).
2. Депортация. URL. <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/417381>. (дата звернення: 01.02.2018).
3. Енциклопедія Українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні. Київ, 1994. Т.1. 400 с.
4. Держархів Тернопільської обл. ФП-31. Оп. 1. Спр. 594.
5. Держархів Тернопільської обл. ФП-31. Оп. 1. Спр. 8.
6. Троян Н. А. Гутисько: роки, долі, події... (1945–2006). Тернопіль: Мандрівець, 2006. 112 с.
7. Держархів Тернопільської обл. ФП-31. Оп. 1. Спр. 284.

References

1. Tragediya, obrosshaya mifami. Massovaya deportatsiya ukraintsev iz Pol'shi v 40–50-kh godakh [Tragedy, overgrown with myths. Mass deportation of Ukrainians from Poland in the 1940s and 1950s]. <https://day.kyiv.ua/ru/article/istoriya-i-ya/tragediya-obrosshaya-mifami>.
2. Deportatsiya [Deportation]. <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/417381>.
4. Derzharkhiv Ternopilskoi obl. FP-31. Op. 1. Spr. 594.
5. Derzharkhiv Ternopilskoi obl. FP-31. Op. 1. Spr. 8.
6. Troian N.A. Hutysko: roky, doli, podii... (1945–2006) [Gutisko: years, fate, events ... (1945–2006)]. Ternopil: Mandrivets, 2006. 112 s.
7. Derzharkhiv Ternopilskoi obl. FP-31. Op. 1. Spr. 284.

Mykhailo Revutskyi

FEATURES OF IN A CIVILIZED MANNER-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF MIGRANTS ARE FROM POLAND IN POST-WAR UKRAINE. ON MATERIALS OF TERNOPIL AREA

In the article the problem of in a civilized manner psychological adaptation of migrants is investigated from Poland to Ukraine in a postwar period. Terms and features of migration of Ukrainians are considered from Poland. Material and in a civilized manner psychological state of migrants. Requirements are to the migrants from the side of power. Influence of new changes is on character and motion of adaptation period for migrants.

Key words: *deportation, migration, problems of migrants in acivilized manner-psychological adaptation, lemki.*